OM BESVÄR AV YTTRE MILJÖFAKTORER OCH NORMER FÖR DERAS BEDÖMANDE

ERLAND JONSSON

STOCKHOLM 1963

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552722_0012

OM BESVÄR AV YTTRE MILJÖFAKTORER OCH NORMER FÖR DERAS BEDÖMANDE

Akademisk avhandling som med tillstånd av historisk-filosofiska sektionen vid Stockholms Universitet för vinnande av filosofisk doktorsgrad framställes till offentlig granskning å lärosal B, Norrtullsgatan 2, tisdagen den 26 mars kl. 10 f. m.

av

ERLAND JONSSON
fil lic

STOCKHOLM 1963

Från Sociologiska institutionen vid Stockholms Universitet.
Allmänhygieniska avdelningen vid statens institut för folkhälsan
och Hygieniska institutionen vid Karolinska institutet, Stockholm.

OM BESVÄR AV YTTRE MILJÖFAKTORER OCH NORMER FÖR DERAS BEDÖMANDE

ERLAND JONSSON

STOCKHOLM 1963

F59/63

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Enskilda Utrednings Institutet AB
Tryckeri

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING

OM PROBLEM VID STUDIET AV BESVÄRSREAKTIONER 12

Om olika metoder för studiet av yttre miljöfaktorers störande effekt 13

Om formuleringar av frågor vid medicinsk-hygieniska intervjuundersökningar 14

OM FAKTORER SOM BESTÄMMER BESVÄRSREAKTIONERNA 16

Om besvärsreaktioner på yttre miljöfaktorer i olika sociologiska grupper 17

OM MÖJLIGHETERNA FÖR OLIKA INSTITUTIONER ATT GÖRA LIKFORMIGA STÄLLNINGSTAGANDEN RÖRANDE SAMMA KRITISERADE FÖRHÅLLANDEN 18

En studie av normerna för ställningstaganden rörande förekomsten av "sanitär olägenhet" 18

ALLMÄN DISKUSSION 21

SUMMARY 24

REFERENSER 26

Denna framställning utgör en sammanfattning av följande av författaren publicerade arbeten:

A. Om olika metoder för studier av yttre miljöfaktorers störande effekt. Nordisk Psykologi, vol. 15, 1, 1963.

B. On the formulation of questions in Medico-hygienic interview investigations. Preprint. Acta Sociologica, vol. 7, 1963.

C. Annoyance reactions to external environmantal factors in different sociological groups. Preprint. Acta Sociologica, vol. 7, 1963.

D. En studie av normerna för ställningstaganden rörande förekomsten av "sanitär olägenhet". Nordisk Hygienisk Tidskrift, vol. XLIII, 2, 1962.

Ovan nämnda artiklar betecknas i detta arbete med A, B, C eller D.

Detta arbete kommer också att publiceras på engelska under titeln "Nuisance from external environmental factors and norms for their evaluation" i Nordisk Hygienisk Tidskrift, vol. XLIV, 1, 1963.

FÖRORD

Den forskning som ligger till grund för detta arbete har utförts vid sociologiska institutionen, Stockholms universitet, vid hygieniska institutionen, Karolinska institutet, samt vid allmänhygieniska avdelningen, Statens institut för folkhälsan.

Vid genomförandet av mitt arbete har jag erhållit värdefull hjälp av min lärare i sociologi, professor Gunnar Boalt samt av professor Lars Friberg, som gett mig möjlighet att vid sina institutioner genomföra de empiriska undersökningarna. Jag tackar båda för det stöd och den värdefulla kritik som jag fått.

Den genomförda forskningen omfattar problem av såväl beteendevetenskaplig som medicinsk och teknisk natur. Jag har därför samarbetat med ett flertal forskare av vilka jag särskilt vill tacka följande personer för värdefull hjälp: professor Tore Dalhamn, ingenjör Per Hammarfors, byråchef Sven Holmqvist, civilingenjör Anders Kajland, konsulent Karl-Henric Lindqvist, och doktor Lars Strandberg. Ett särskilt tack vill jag rikta till assistent Rune Cederlöf, som under hela den tid jag bedrivit min forskning aktivt deltagit i mitt arbete och givit mig mycket värdefull hjälp.

Jag vill också tacka fil lic Bo Wärneryd för att han vid ett flertal tillfällen läst och kritiserat mina manuskript.

Jag vill också tacka de medhjälpare jag haft vid genomförandet av de olika empiriska undersökningarna: fil kand Ove Borglund, fil stud Anita Johansson, fil kand Sven-Lennart Lindlöv, fil och med kand Åke Rimsten, fil mag Margareta Törnblom och direktör Sune Westling.

Arbetet har finansierats genom anslag från Statens råd för samhällsforskning, Stockholms universitet (anslaget för ograduerade forskare) och Statens institut för folkhälsan.

INLEDNING

Problemet om den negativa effekten på människan av yttre miljöfaktorer såsom luftföroreningar och buller ägnas i vårt samhälle relativt stor uppmärksamhet. Stora belopp läggs sålunda ner och har lagts ner på t ex undersökningar av de skadliga ämnenas koncentration i luftföroreningarna, av bullernivåer i bostadsområden vid flygfält och av nivåerna hos olika slags motorfordonsbuller.

Vid undersökningar av de aktuella yttre miljöfaktorerna är det givetvis i första hand deras hälsohotande effekt man vill få kunskap om, men icke ringa uppmärksamhet har ägnats frågan om huruvida faktorerna hos de exponerade ger upplevelser av obehag som utan att kunna antagas vara direkt hälsohotande dock påverkar individernas välbefinnande. Det är denna sista effekt av yttre miljöfaktorer - bestämd genom den utsaga om besvär man erhåller från respondenten - som jag helt kommer att koncentrera mig på i denna framställning.

Då olika institutioner i samhället - hälsovårdsnämnder, länsstyrelser, regeringsrätt och domstolar - har att ta ställning till huruvida åtgärder skall vidtagas eller inte med anledning av en yttre miljöfaktor av det aktuella slaget så utgår de sålunda inte bara från den hälsohotande effekten utan också från den effekt på välbefinnandet faktorn kan ha. Att man i dagens samhälle vid dessa ställningstaganden beaktar effekten på välbefinnandet förefaller oss naturligt. Lika nära till hands låg väl dock inte detta hänsynstagande i tider med lägre levnadsstandard och anspråksnivå. I en avhandling - Om skada och olägenhet från grannfastighet - ger emellertid Ljungman (1) exempel på att man redan tidigt vid ställningstagande rörande yttre miljöfaktorer beaktade även de besvär som inte direkt berörde hälsan utan i första hand välbefinnandet. Redan under 1700-talet förekom det t ex i en del städers byggnadsordningar formuleringar som tyder på att det i första hand inte varit hälsohotande faktorer man haft i åtanke utan snarast trivselfaktorer.

I 1763 års byggnadsordning för Stockholm finns sålunda åtminstone två paragrafer som tycks vara tillämpbara inte enbart vid förekomsten av hälsorisker:

Art. 5; § 3. "Då Deseinen blifwit till Byggnings-Collegium ingifwen, åligger bemälte Collegio, at, utan uppehåll, förordna någon af dess Ledamöter, som jemte Stads-Architeckten, tager platsen, der byggnaden kommer at anläggas, i ögnasikte, hwarwid noga efterfrågas bör, huruwida någon af Grannarne, igenom den tillämnade byggnaden, på et eller annat sätt, kan komma at lida."

(Anm: spärr. av förf.)

Art. 8; § 6. "Hwad wid Byggnader, Grannar emellan, iakttagas bör. Afträden, Stall och Fähus böra ingalunda så anläggas, at grannar beswäras igenom derifrån flytande orenlighet."

Att dessa tankegångar också var tillämpbara i rent straffrättsliga sammanhang framgår av rättegångsbalken i 1734 års lag 10 kap; § 20. Rådhusrätten är behörigt forum i twist om besvär och last som granne av annan tåla bör, eller ej. (Anm.: spärr. av förf.)

***

I den första hälsovårdsstadgan av år 1874 uttrycker man sig utan tvivel oklart beträffande det aktuella problemet. Man använde sålunda vaga uttryck som "i hög grad förenat med våda för inneboendes hälsa", "större fara för hälsan", "skadlig för hälsan", "menlig inverkan på sundheten" och "olägenhet i avseende på sundhet och snygghet". Det är dock rimligt att anta att man i nedanstående paragraf - som är citerad ur denna stadga - inte bara hade i åtanke de hälsohotande följderna av fabrikernas m m verksamhet utan också syftade på den menliga inverkan som t ex obehaglig lukt kan ha. Detta torde åtminstone gälla besvärskällor som "benqwarnar, trankokerier och talgsjuderier samt sådana fabriker, der djurämnen brännas eller underkastas destillation."

§ 16; 1 mom. "Fabriker för tillwerkning af animaliska gödningsämnen, fosfor, superfosfat, soda, klorwätesyra, salpetersyra, swafwelsyra eller hwitbetsocker, sådana glasbruk och kakelfabriker, der arsenik vid tillwerkningen begagnas, ugnar eller andra inrättningar för rostning af arsenik- eller swafwelhaltiga malmer, kalk-, koks- och masugnar, benqwarnar, trankokerier och talgsjuderier, samt sådana fabriker, der djurämnen brännas eller underkastas torr destillation, må icke inom stad anläggas eller inrättas annorstädes än på wid och öppen plats, som ligger aflägse från de mera bebyggda stadsdelarna."

I och med 1919 års hälsovårdsstadga infördes ett sammanfattande begrepp för effekter av yttre miljöfaktorer mot vilka åtgärder borde vidtagas. Begreppet, som benämndes "sanitär olägenhet", definierades inte i hälsovårdsstadgan. Att med begreppet inte endast avsågs hälsorisker framgår dock av t ex följande avsnitt i stadgan:

§ 24; 1 mom. Hälsovårdsnämnden skall vaka över att fabriker och näringar inte inrättas eller drivas så, att de medföra sanitära olägenheter för närboende eller det allmänna, vare sig genom spridning av damm, rök eller ånga i större myckenhet eller av elak lukt eller genom utsläppande av giftiga gaser eller illaluktande avloppsvatten eller avloppsvatten, som vållar vattenförorening, eller ock genom åstadkommande av buller eller dylikt. (Anm.: spärr. av förf.)

***

I kommentarerna till den senaste hälsovårdsstadgan, av år 1960, återfinns för första gången en - om också icke författningsenlig - definition av begreppet "sanitär olägenhet". Redan av denna definition framgår att man vid ställningstaganden rörande förekomsten av "sanitär olägenhet" icke endast skall beakta sådana faktorer som har en fysisk effekt på de exponerade. Definitionen har formulerats på följande sätt:

"Begreppet sanitär olägenhet omfattar alla yttre faktorer av någon betydenhet, som icke äro av blott tillfällig natur och som kunna inverka menligt i såväl fysiskt som psykiskt hänseende på en normal människas hälsotillstånd. Hit räknas dock ej sådana faktorer, som ha karaktär av olyckshändelse eller dylikt. Att faktorerna skola vara av någon betydenhet innebär, att icke rena bagateller kunna åberopas som sanitär olägenhet. En viss tolerans måste alla ådagalägga. Var toleransgränsen skall dragas är en medicinsk fråga, som får prövas från fall till fall. Som exempel må nämnas, att innevånarna i en stad synas böra få tolerera ett visst trafikbuller. Tack vare människans förmåga att vänja sig torde icke heller ett måttligt trafikbuller kunna anses som en sanitär olägenhet t ex i en stad. Om bullrets intensitet emellertid överskrider gränsen för vad som bör tålas, inträder sanitär olägenhet.

> De störande faktorerna måste såsom nämnts ha en viss varaktighet. Så kan t ex en snöplog, som nattetid efter ett snöfall köres genom gatorna i en stad väcka de närboende och därigenom förorsaka olägenhet, men denna olägenhet kan knappast sägas utgöra en sanitär olägenhet. Om däremot ett företag regelbundet eller åtminstone vid återkommande tillfällen brukar starta företagets lastbilar mycket tidigt på morgonen framför bostadshus, vars innevånare härigenom väckas föreligger sanitär olägenhet.
>
> Till grund för bedömandet av frågan huruvida sanitär olägenhet föreligger i det ena eller andra fallet måste alltid läggas en genomsnittlig människas reaktioner. Man kan alltså i detta sammanhang icke taga hänsyn till en enskild individs alldeles speciella känslighet i det ena eller andra fallet. Detta medför, att en omständighet, som för en viss människa framstår såsom synnerligen störande, beroende på dennes speciella mentala konstitution, likväl icke utan vidare kan anses som sanitär olägenhet. Det rent psykiska obehag, som hos vissa människor kan orsakas av t ex blekta eller nötta tapeter, torde därför knappast kunna rubriceras såsom sanitär olägenhet. Andra former av bristande underhåll, såsom trasiga tapeter eller alltför stora springor mellan golvbräder - vilket försvårar rengöring - sprickor i väggar, bristande omboning, dragiga fönster, förekomst av mögel och fukt, kunna däremot utgöra sanitär olägenhet. Vid avgörande huruvida bristande underhåll skall anses utgöra sanitär olägenhet, synes det kommittén motiverat, att anlägga strängare bedömningsgrunder när fråga är om utrymmen för matlagning och toalettutrymmen, då det här är särskilt angeläget, att renhållningen såvitt möjligt underlättas".

Även om riktlinjerna för ställningstaganden rörande yttre miljöfaktorer sedan lång tid varit oförändrade såtillvida att man ansett att även de exponerades subjektiva besvärsupplevelser skulle beaktas så har dock såväl bedömningsnormerna som det material bedömningarna grundat sig på ändrat karaktär beträffande detta hänsynstagande. Sålunda torde den höjda levnadsstandarden ha skärpt kraven på undanröjande av yttre miljöfaktorer som har en för de exponerade påtagligt menlig inverkan. Beträffande utredningsmaterial som utgör utgångspunkten för bedömningarna torde man vidare i större utsträckning kräva i fysikalisk mening objektiva data att stödja sig på. Dessutom torde man också sträva efter att få mera nyanserade bilder av de kritiserade förhållandena, vilket bl a inneburit att man blivit mera benägen att vid bedömningarna utgå från mätningar av de exponerades faktiska reaktioner istället

för enbart från en eller ett par experters uppfattning om vilken den naturliga - normala - reaktionen inför en viss miljöfaktor är.

***

Problemet med de yttre miljöfaktorernas negativa effekt aktualiseras oftare nu än tidigare och det kommer säkerligen att bli än större med tiden. Den främsta orsaken härtill är industrialiseringen, vilken för befolkningen inneburit en ökning - kvalitativt och kvantitativt - av störningar från yttre miljöfaktorer, och en fortsatt industrialisering kommer säkerligen att innebära ytterligare ökningar.

I och med att problemet om de störande miljöfaktorerna blivit av större vikt så är det också av större betydelse att korrekta ställningstaganden görs. En förutsättning härför är att det finns klara normer utarbetade för bedömandet av de yttre miljöfaktorernas effekt. Hur klara normerna än är utgör de emellertid inte en tillräcklig betingelse för ett korrekt ställningstagande. Det utredningsmaterial som ställningstagandet grundar sig på måste nämligen vara av en sådan beskaffenhet att normerna är möjliga att tillämpa. Beträffande de aktuella faktorerna är det härvid ett problem att informationer om deras effekt inte kan erhållas på annat sätt än via de exponerades reaktioner. Dessa är dels svåra att studera och registrera och dels är de inte enbart bestämda av karaktäristika hos den störande faktorn utan också av egenskaper hos de exponerade. Detta sistnämnda är ett stort problem, då man vid ställningstaganden rörande förekomsten av "sanitär olägenhet" inte skall ta hänsyn till särdrag hos de exponerade beträffande deras besvärsresponser.

I föreliggande arbete skall belysas problemet om vilka möjligheter som finns att göra välgrundade och korrekta ställningstaganden rörande förekomsten av "sanitär olägenhet" med utgångspunkt dels från vilka informationer om de störande faktorernas effekt man kan få via de exponerades subjektivt eller objektivt mätbara reaktioner samt dels från hur väl definierat begreppet är.

OM PROBLEM VID STUDIET AV BESVÄRSREAKTIONER

I inledningsavsnittet fastslogs att man för att få relevant kunskap om effekten av de störande yttre miljöfaktorerna måste utgå från de exponerades subjektivt och objektivt mätbara reaktioner.

Möjligheterna att nå denna kunskap är då direkt beroende av om man kan konstatera vilka och hur stora besvär som förekommer bland de exponerade. Härvid används allmän beteendevetenskaplig metodik, anpassad för studier av just besvärsbeteenden.

Av speciellt intresse vid studier av sådana beteenden är den inverkan på mätresultaten som de exponerades negativa attityd till besvärskällan kan ha. Man riskerar nämligen att respondenterna som en följd av sin negativa attityd överdriver sina besvär vid undersökningen. Givetvis finns det också en risk - även om den måste anses som mindre - för att respondenten skall underskatta besvären, nämligen i de fall han står i något slags beroendeförhållande till besvärskällan, t ex en industri, eller har en klart positiv attityd till besvärskällan.

För att förhindra överdrift eller underskattning av besvären brukar man på olika sätt dölja (maskera) undersökningens och de enskilda besvärsfrågornas syfte för respondenten. Den bakomliggande tankegången är härvid den att respondenten måste veta syftet med undersökningen och besvärsfrågorna för att en eventuell tendens att vilja överskatta eller underskatta besvären skall komma till uttryck.

Det första av de två referat av empiriska undersökningar, vilka skall presenteras i detta avsnitt, kommer att behandla problemet med maskeringen av besvärsundersökningar. Utgångspunkten är då den effekt på besvärsfrekvenserna som kan återföras till olika grad av maskeringar av syftet med hela undersökningen respektive av de olika besvärsfrågorna.

Av betydelse för möjligheterna att i survey-undersökningar få valida informationer om besvärsreaktionerna är också valet av begrepp för att beteckna den menliga inverkan man vill studera. Det skulle sålunda av åtminstone två skäl kunna vara av betydelse om man vid en undersökning frågar "Störs Ni av buller från flygfältet här i närheten?" eller "Besväras Ni av bullret från flygfältet här i närheten?" Det kan nämligen för det första vara så att de två begreppen "störs" och "besväras" ur språklig synpunkt passar olika bra tillsammans med flygbullret och att respondenter är mindre benägna att uppge en menlig inverkan i de fall då be-

teckningen för denna inverkan är mindre adekvat. Dessutom kan det vara så att de två begreppen ger uttryck för olika intensitet hos upplevelsen. "Besväras" kan t ex ge uttryck för en högre intensitet än "störs" och då innebär det att en individ som svarat "ja" på frågan om han "störs" kan svara "nej"på frågan om han "besväras". Man skulle sålunda även av detta skäl kunna få olika relativa frekvenser respondenter med en menlig inverkan beroende på vilket begrepp som används.

Det andra referatet i detta avsnitt kommer att belysa huruvida det icke vid vissa faktorer med en menlig inverkan finns språkliga beteckningar för reaktionerna som är idiomatiskt mer adekvata än andra motsvarande beteckningar. Dessutom behandlas frågan om beteckningarnas jämförbarhet med avseende på deras intensitetsvärde.

Om olika metoder för studiet av yttre miljöfaktorers störande effekt (A)

Undersökningen omfattade 360 respondenter och genomfördes i två av Stockholms förorter med bullerproblem, Bromma och Farsta.

Vid undersökningen användes tre olika frågeformulär, vilka karakteriseras av olika former av maskering. I det första formuläret angavs sålunda undersökningens syfte vara att studera hur folk trivdes med bostad och bostadsförhållanden. I det andra formuläret angavs syftet vara att rent allmänt studera de aktuella typerna av bullerstörningar men dessa knöts inte till de intervjuades egna expositionsförhållanden. I det tredje formuläret angavs undersökningen vara förorsakad av respondenternas speciella bullerproblem och syfta till en kartläggning av besvärsförhållandena.

Avsikten var sålunda beträffande formulär 1 att inte få respondenterna att koppla ihop undersökningen med problemet om bullerbesvär. Beträffande det andra formuläret ville man att respondenten skulle få klart för sig att bullerbesvär var det primära syftet med undersökningen. Respondenten skulle dock få den föreställningen att det var en allmän kartläggning som åsyftades och sålunda inte en kartläggning av besvären i något speciellt område, karakteriserat av speciella expositionsförhållanden, d v s sådana som respondentens. Det tredje formuläret syftade till att få respondenten att tro att undersökningen var föranledd av de svåra expositionsförhållanden som han levde under och att besvärsfrågan skulle utredas för att man skulle kunna ta ställning till huruvida åtgärder borde vidtagas.

För att belysa effekten av maskeringen av syftet med enskilda frågor användes i formulär 1 två typer av besvärsfrågor: indirekta frågor, som respondenten inte förstod syftet med, och direkta frågor, vid vilka inte meningen med frågan doldes. I båda fallen

hade dock respondenten möjlighet att ange om han var "besvärad" eller "mycket besvärad".

Resultaten av undersökningen visade en tendens till högre besvärsfrekvenser för formulär 1 och 2 tillsammantagna jämfört med formulär 3 samt för de direkta frågorna jämfört med de indirekta.

Formulär 3 hade sålunda i de två områdena 20 respektive 32% "besvärade" och 15 respektive 23% "mycket besvärade". Motsvarande värden för formulär 1 och 2 tagna tillsammans var 17 respektive 23% "besvärade" och 8 respektive 16% "mycket besvärade". Däremot erhölls inte högre besvärsfrekvenser i formulär 2 än i formulär 1.

Genom att ställa direkta besvärsfrågor efter de indirekta erhölls i det ena undersökningsområdet en ökning av frekvensen "besvärade" från 15 till 22% och av frekvensen "mycket besvärade" från 5 till 8%; i det andra området inträffade motsvarande förändringar, från 8 till 23% och från 5 till 17%.

Det visade sig således att "maskeringar" i samband med besvärsundersökningar har effekt på undersökningsresultaten. Hur stor denna effekt allmänt är kan man inte ge exakta informationer om efter endast en undersökning rörande ett speciellt stimuli i ett begränsat område. Det torde dock icke råda någon tvekan om att effekten är stor nog för att kunna ha en avgörande betydelse för ställningstaganden rörande "sanitär olägenhet".

Om formuleringar av frågor vid medicinsk-hygieniska intervjuundersökningar (B)

Undersökningen - vid vilken 100 försökspersoner medverkade - var ett experiment som hade till syfte att belysa olika frågeformuleringars jämförbarhet. Syftet var mera explicit uttryckt att studera

- sambandet ur språklig synpunkt mellan olika "buller"- och "luftförorenings-stimuli" å ena sidan och olika beteckningar för den exponerades reaktioner - s k reaktionsuttryck - å andra sidan. Bullerstimuli var t ex "flygbuller" och "barnskrik" och luftföroreningsstimuli t ex "dålig lukt från sulfatcellulosafabrik" och "damm eller sot från industrier". Reaktionsuttrycken var "obehagligt", "plågsamt", "störande", "irriterande" och "besvärande".

- förhållandet mellan olika reaktionsuttryck beträffande den grad av menlig inverkan de implicerar, d v s hur svåra besvår de ger uttryck för.

- konstansen i innebörden hos intensitetsuttrycken "mycket", "ganska" och "något", då de står tillsammans med de olika reaktionsuttrycken.

Försökspersonernas uppgift i undersökningen var att fylla i tre enkätformulär. I det första formuläret jämfördes parvis kombinationer av intensitets- och reaktionsuttryck. För varje par skulle försökspersonen ange vilken kombination som gav uttryck för den högsta graden av menlig inverkan. Det andra formuläret bestod av ovannämnda "buller"- och "luftförorenings-stimuli" för vilka respondenten skulle välja det av fem givna reaktionsuttryck som språkligt bäst hörde ihop med vart och ett av de aktuella stimuli. Det tredje formuläret bestod endast av fem reaktionsuttryck, vilka skulle rangordnas med utgångspunkt från den grad av menlig inverkan de implicerade.

Resultaten av undersökningen visade d e l s att olika reaktionsuttryck är olika adekvata vid olika stimuli och d e l s att olika reaktionsuttryck skiljer sig åt i fråga om den grad av menlig inverkan de implicerar.

För buller-stimuli visade sig sålunda reaktionsuttrycken "störande" och "irriterande" vara valda i störst utsträckning. För fyra av de fem stimuli hade dessa uttryck valts av minst 70% av försökspersonerna. "Obehagligt" var det reaktionsuttryck som i störst utsträckning - i samtliga fall av mer än 50% av respondenterna - kopplades samman med "dålig lukt"-stimuli. De två "damm- eller sot"-stimuli som förekom sammankopplades av de flesta med "obehagligt", 38 respektive 37%, och "besvärande", 31 respektive 37%.

Av reaktionsuttrycken visade sig "plågsamt" implicera den högsta graden av menlig inverkan. Därnäst kom "obehagligt". "Störande" implicerade den lägsta graden av menlig inverkan. Förhållandena mellan reaktionsuttrycken i detta avseende förändrades inte då särskilda intensitetsuttryck fogades till reaktionsuttrycken.

Beträffande de först nämnda resultaten måste de anses vara av betydelse då de aktualiserar problem vilka ej beaktats vid tidigare besvärsundersökningar, men som uppenbarligen bör beaktas för att man skall kunna uppnå jämförbarhet mellan olika undersökningsresultat. Hur stor effekten är av att ej använda det mest adekvata reaktionsuttrycket i en survey-fråga kan man dock inte veta förrän man undersökt huruvida respondenten i en sådan situation ger det använda uttrycket samma innebörd som det mest adekvata uttrycket.

OM FAKTORER SOM BESTÄMMER BESVÄRSREAKTIONERNA

Även under förutsättning att valida informationer om de exponerades besvärsreaktioner för en aktuell befolkningsgrupp erhålles återstår svårigheten att bedöma vilken effekt den aktuella miljöfaktorn skulle ha på en normalpopulation. Besvärsreaktionen bestäms nämligen inte bara av karakteristika hos den störande faktorn, d v s besvärsstimulit, utan också av egenskaper hos stimulussituationen och av egenskaper hos de exponerade. Om stimulit är flygbuller kan man sålunda anta att egenskaper hos bullret - t ex nivå och frekvens - och egenskaper hos stimulussituationen - t ex tidpunkterna för och frekvensen av överflygningar - är av betydelse för förekomsten av besvär av flygbullret. Dessutom måste man även ta hänsyn till fysiologiska faktorer hos de exponerade - t ex hörselstatus - och socialt betingade faktorer hos individen, såsom hans allmänna attityd till flyget eller hans uppfattning om dess nödvändighet ur samhällsekonomisk eller militär synpunkt.

Vill man få reda på ett stimulus effekt på en normalpopulation genom att studera besvärsreaktionerna hos en given grupp exponerade måste man känna denna grupps speciella besvärsbenägenhet, d v s veta hur lätt individerna i gruppen har för att bli besvärade jämfört med normalpopulationen. I regel torde en sociologisk utgångspunkt vara enklare att använda vid studier av besvärsbenägenheten i en grupp exponerade än andra utgångspunkter som bygger på att besvärsbenägenheten i gruppen bestäms via de enskilda individernas besvärsreaktioner. Den sociologiska utgångspunkten innebär nämligen att besvärsbenägenheten bestäms med hjälp av gruppens demografiska och sociologiska karakteristika. Härvid fordras dock att sambandet mellan dessa sociologiska karakteristika och besvärsreaktionerna tidigare studerats och alltså är kända. Kartläggningen av relationerna mellan sociologiska bakgrundsvariabler och besvärsreaktioner är emellertid praktiskt taget inte alls gjord. Som en första del av detta kartläggningsarbete har nedan refererade undersökning genomförts, vid vilken olika sociologiska grupper jämförts med avseende på besvärsfrekvenser.

Om besvärsreaktioner på yttre miljöfaktorer i olika sociologiska grupper (C)

Undersökningen avsåg för det första att speciellt belysa köns-, ålders-, civilstånds-, socialgrupps- och utbildningsfaktorernas relevans för besvärsreaktionerna, för det andra att observera vilken inverkan attityden till besvärskällan kan ha på besvärsreaktionen samt för det tredje, att studera sambandet mellan individens besvärsbenägenhet för olika stimuli, t ex dålig lukt och buller.

Problemställningarna gavs formen av hypoteser. För hypotesformuleringen utnyttjades resultaten från bl a tidigare utförda besvärsundersökningar och vissa psykiatriska undersökningar; för hypotesprövningarna användes undersökningsmaterial från besvärsundersökningar vilka utförts vid Statens institut för folkhälsan under åren 1956-61.

Hypotesprövningarna gav som resultat en högre frekvens besvärade bland kvinnor än bland män samt bland exponerade med en negativ attityd till bullerkällan jämfört med övriga exponerade. Vidare verifierades även hypotesen om ett samband mellan benägenheten att bli besvärad av lukten från en sulfatcellulosafabrik och lukten från en sulfitcellulosafabrik. De respondenter som besvärades av sulfatlukt i ett område visade sig nämligen göra detta även av sulfitlukt i större utsträckning än de respondenter som inte besvärades av sulfatlukten. För övriga bakgrundsvariabler erhölls inga signifikanta skillnader; dock gav ett par av faktorerna utfall i hypotesens riktning.

Den inledningsvis presenterade frågeställningen har belysts genom de erhållna undersökningsresultaten. Sålunda visade sig faktorer som inte är egenskaper hos besvärsstimulit vara av relevans för besvärsreaktionen. Detta innebär att man vid genomförandet av besvärsundersökningar i syfte att utreda huruvida sanitär olägenhet föreligger eller inte måste ta hänsyn till den benägenhet att bli besvärad som den exponerade gruppen har på grund av sin sammansättning.

OM MÖJLIGHETERNA FÖR OLIKA INSTITUTIONER ATT GÖRA LIKFORMIGA STÄLLNINGSTAGANDEN RÖRANDE SAMMA KRITISERADE FÖRHÅLLANDEN AV SANITÄR ART

Utförliga och korrekta informationer om effekten av en störande yttre miljöfaktor på en normalpopulation är en nödvändig men ej tillräcklig förutsättning för att resultaten vid bedömningen av den skall bli tillfredsställande. Det krävs också att den bedömningsnorm som används är väldefinierad.

Det finns olika möjligheter att skaffa sig informationer om hur väldefinierade bedömningsnormerna är. Man kan således dels från rent teoretisk utgångspunkt analysera innehållet i en norm och dels observera resultaten av den faktiska tillämpningen av normen. Beträffande ställningstagande rörande förekomsten av "sanitär olägenhet" skulle vi sålunda - åtminstone delvis - kunna få de önskade informationerna genom att studera hur tillfredsställande begreppet "sanitär olägenhet" är definierat. Mera relevanta informationer skulle dock ur sociologisk och hygienisk synpunkt kunna erhållas genom studier av de faktiska bedömningarna, t ex med utgångspunkt från likformigheten i olika institutioners ställningstaganden rörande samma kritiserade förhållanden. Det är dock icke bara själva bedömningsresultaten som är av relevans. Även de åtgärder som vidtagas som en följd av bedömningsresultatet samt tveksamheten vid ställningstagandena är symptom på hur väldefinierad bedömningsnormen är. Ytterligare symptom på samma sak är i vilken utsträckning ur hygienisk synpunkt irrelevanta faktorer, d v s faktorer som inte är knutna till det störande elementet eller dess effekt på de exponerade, påverkar ställningstagandena.

En undersökning som dels bestod av en analys av ett urval regeringsrättsärenden och dels av ett experiment, vid vilket hälsovårdsnämnder fick ta ställning i två konstruerade hälsovårdsärenden, belyser problemet om hur väldefinierad bedömningsnormen är. Undersökningen refereras nedan.

En studie av normerna för ställningstaganden rörande förekomsten av "sanitär olägenhet" (D)

Vid undersökningen gjordes först en systematiserad granskning av den kritik som riktats mot definitionen av begreppet "sanitär olägenhet" dels i samband med remissyttranden över förslaget till ny hälsovårdsstadga, framlagt av 1948 års hälso-

vårdsstadgekommitté och dels i en artikel om begreppet "sanitär olägenhet", Friberg (2). Vidare kritiserades också definitionen av begreppet från teoretisk utgångspunkt. I den empiriska delen av undersökningen, där faktiska ställningstaganden analyserades, byggde analysen på överensstämmelsen mellan olika bedömande institutioners ställningstagande. Härvid togs bristande överensstämmelse som intäkt för att bedömningsnormen, d v s begreppet "sanitär olägenhet" icke är väldefinierat. Detsamma gällde även beträffande inverkan av irrelevanta faktorer.

Den empiriska undersökningen utgjordes av två delar. Den första delen omfattade en analys av ärenden rörande luftföroreningar och buller, vilka förelagts länsstyrelsen och regeringsrätten. Syftet med denna del var att studera överensstämmelsen mellan hälsovårdsnämndens, länsstyrelsens och regeringsrättens ställningstaganden. Den andra delen av den empiriska undersökningen omfattade ett experiment, varvid ca 400 hälsovårdsnämnder tog ställning till förekomsten av "sanitär olägenhet" i två fingerade hälsovårdsärenden, av vilka det ena rörde besvär av industribuller och det andra besvär av dålig lukt från ett öppet avloppsdike. Båda ärendena förekom i ett flertal varianter. Bullerärendet förekom i två varianter varvid skillnaden bestod i att i det ena fallet uppgavs att ca 50 man arbetade inom industrin och i det andra fallet 2-5 man. Luftföroreningsärendet varierades i två avseenden. Dels förekom det två versioner av klagandes anmälan till hälsovårdsnämnden, den ena hovsam den andra kverulatorisk, och dels två versioner av ett till anmälan bifogat läkarintyg. Det var knappast någon skillnad mellan intygen beträffande den sakliga information de gav, båda lämnade alltför bristfälliga informationer om sambandet mellan luftföroreningarna och de exponerades hälsotillstånd. I de två varianterna angavs det beträffande några omnämnda symtom att det "... icke helt kan uteslutas, men får anses som osannolikt" respektive "... icke kan uteslutas" att symtomen förorsakats av den dåliga lukten från avloppsdiket.

Beträffande bullerärendet gällde dessutom att det efter den egentliga undersökningens slutförande sändes ut till ytterligare ca 100 nämnder för bedömning, varvid meddelande lämnades om resultaten av den första undersökningen.

En uppläggning av undersökningen på detta sätt - då man d e l s studerar likformigheten i ställningstaganden mellan olika instanser och d e l s likformigheten i ställningstaganden mellan olika institutioner på samma statusnivå - ger i princip möjlighet att studera den eventuella effekten av en lägre instans ställningstagande på en högre instans ställningstagande.

Denna analys har dock inte kunnat genomföras då man inte vet hur de behandlade ärendena är ur representativitetssynpunkt och då de högre instansernas ställningstaganden även bestäms av andra faktorer än sakförhållandena.

Resultaten av undersökningen av regeringsrättsärendena ger en relativt hög överensstämmelse vid parvis jämförelse av instansernas ställningstaganden. De två instanser som jämförs har

gjort samma ställningstagande i ca 80 % av fallen. Det bör dock påpekas att ställningstaganden för ett stort antal ärenden saknas för hälsovårdsnämnden.

Beträffande resultaten av experiment där hälsovårdsnämnderna deltog erhölls en lägre överensstämmelse mellan nämnderna för bullerärendet men inte för luktärendet.

75 % av nämnderna ansåg att "sanitär olägenhet" förelåg i bullerärendet medan motsvarande värde för luktärendet var 95 %. 62 % av de nämnder som ansett att "sanitär olägenhet" förelegat i bullerärendet föreslog samma åtgärd för att minska olägenheten. Motsvarande värde för luftföroreningsärendet var 76 %. Uppgifter om tveksamheten vid ställningstagandena erhölls genom svaren på en fråga om huruvida ställningstagandet var gjort med eller utan tvekan. Beträffande bullerärendet erhölls ca 40 % "tveksamma" nämnder. Beträffande luftföroreningsärendet var motsvarande värde ca 20%.

Överensstämmelsen mellan nämndernas ställningstaganden tenderade att vara större i de län där det fanns hälsovårdskonsulenter än i de län där konsulenter saknades.

Beträffande de irrelevanta faktorerna kunde konstateras att de tagna tillsammans hade en effekt. De enskilda faktorerna förorsakade dock inte i något fall en statistiskt säkerställd skillnad för relativa frekvensen "sanitär olägenhet". Genomgående var det emellertid ingen större skillnad i ställningstagandena mellan de olika ärendeversionerna, karakteriserade av de irrelevanta faktorerna.

Den refererade undersökningen har gett resultat som belyser den inledningsvis skisserade problemställningen om väldefinierade bedömningsnormer. Den kritik som framförts mot definitionen av begreppet "sanitär olägenhet" har gjort det troligt att detta är otillfredsställande definierat, vilket stöds av den empiriska undersökningens resultat - åtminstone vad studien av hälsovårdsnämndernas ställningstaganden beträffar. De normer man utgår ifrån vid bedömningar av sådana yttre miljöfaktorer, som har en negativ effekt på de exponerade kan sålunda inte anses vara väldefinierade.

ALLMÄN DISKUSSION

Problemet med yttre miljöfaktorers negativa effekt på de exponerade har belysts med utgångspunkt dels från möjligheten att studera de exponerades reaktioner - både med avseende på att med hög validitet registrera reaktionerna och med avseende på att avgöra till vilken del de faktiskt är betingade av den yttre miljöfaktorn - samt dels med utgångspunkt från de normer som används för de yttre miljöfaktorernas bedömande. Nedan skall resultaten av de empiriska undersökningar som refererats i anslutning till de olika problemen diskuteras.

Beträffande metodstudierna visades vid den första, att såväl maskeringen av hela undersökningens som besvärsfrågornas syfte är av betydelse för undersökningsresultaten. Då å ena sidan en genomförd maskering förmodligen innebär att de redovisade besvärsfrekvenserna blir för låga till följd av att respondenternas referensram en är fullständig och å andra sidan ett uraktlåtande att maskera undersökningen torde innebära en risk för överdrivna besvärsreaktioner som en följd av en negativ inställning till besvärskällan, så kan ingen av de metoder som används vid studier av besvärsreaktioner anses som helt tillfredsställande. Utarbetande av metoder som ger resultat vilka ej i någon större grad påverkas av respondenternas kunskap om undersökningens syfte måste därför anses vara av stor vikt.

Vid den andra metodstudien konstaterades dels att en språklig koppling förekommer mellan olika reaktionsuttryck och olika besvärsstimuli och dels att olika reaktionsuttryck implicerar olika grad av menlig inverkan. Även om dessa undersökningsresultat aktualiserar problem som tidigare knappast beaktats vid besvärsundersökningar så kan problemen inte anses som svårlösta. Systematiskt genomförda empiriska undersökningar rörande vilka reaktionsuttryck som i olika populationer är mest adekvata för olika stimuli, samt en standardisering av frågeformuleringarna vid olika undersökningar av effekter av samma stimuli är nödvändiga förutsättningar för att åstadkomma jämförbarhet mellan olika undersökningsresultat.

***

De relaterade besvärsundersökningarna har utförts i anslutning till kartläggningar av aktuella problem och har inte syftat till att belysa sambandet mellan besvärsreaktioner och olika sociologiska bakgrundsvariabler. De analyser av detta samband som gjorts med utgångspunkt från det material som insamlats vid besvärsundersökningarna blir därför inte fullständiga. En kvasiexperimentell eller möjligen en rent experimentell undersökningsplan hade varit bättre ägnad härtill. Man bör med utgångspunkt från de undersökningsresultat som hittills erhållits vid studium av besvärsreaktioner i olika sociologiska grupper utveckla och formulera om hypoteserna om sambandet mellan besvärsreaktioner och sociologiska bakgrundsvariabler. Dessa omändrade hypoteser skulle sedan prövas i en experimentell eller en kvasiexperimentell undersökning, varvid man skulle utgå från olika grupper med samma expositionsförhållanden och göra jämförelser mellan grupperna med utgångspunkt från besvärsreaktionerna.

Även om sålunda möjligheterna att bestämma sambandet mellan besvärsreaktioner och sociologiska bakgrundsvariabler varit starkt begränsade så har dock den genomförda studien varit av praktiskt värde. Resultaten tyder på att man vid bedömningar av besvärsreaktioner i ett område måste ta hänsyn till i varje fall könsfördelningen samt de exponerades inställning till besvärskällan. Kartläggningen av befolkningsstrukturen erbjuder icke något större problem. De erforderliga uppgifterna finns antingen registrerade i längder och register eller är lätta att få vid en intervju. Betydligt mera problematisk är då kartläggningen av attityderna till besvärskällan. Dels är attitydmätningar av det här slaget i och för sig svåra att genomföra och dels blir det särskilt svårt då man vill hemlighålla undersökningens syfte och således måste undvika att respondenten sätter besvärs- och attitydfrågorna tillsammans.

***

Trots att det skisserade problemet om definitionen av bedömningsnormer belysts är det nödvändigt att göra ytterligare utredningar för att man skall kunna få en helt klar bild av hur möjligheterna att vid bedömningar utgå från definitionen av "sanitär olägenhet" faktiskt är. Beträffande relationen mellan existerande förhållanden och faktiska beslut är det sålunda nödvändigt att åstadkomma någon systematisk registrering av de ärenden som behandlas och de beslut som fattas i hälsovårdsnämnderna, på länsstyrelserna och i regeringsrätten. Härigenom kommer så småningom en kartläggning av normerna eller ett konstaterande av bristen på normer verkligen till stånd.

En fortsatt kartläggning av de faktiska beslut som görs är dock knappast en tillräcklig åtgärd om man eftersträvar fullständiga och väldefinierade normer för ställningstagande rörande kritiserade förhållanden av sanitär natur. För att få fram sådana normer

synes åtminstone ytterligare ett par åtgärder vara nödvändiga att vidtaga.

För det första måste begreppet "sanitär olägenhet" ges en utförlig och otvetydig definition. Visserligen hävdades det i samband med konstruktionen av det nuvarande utkastet till definition att svårigheterna att få fram en författningsenlig definition vore stora, men det innebär inte, hur riktig anmärkningen än är, att man behöver nöja sig med det utkast som finns i kommentarerna till hälsovårdsstadgan. En fullständig definition av begreppet "sanitär olägenhet" måste dels ange från vilka faktorer man skall utgå vid bedömningarna av kritiserade förhållanden och dels vilka värden faktorerna skall ha för att "sanitär olägenhet" skall föreligga. Då man påstår att svårigheterna är stora att få fram en författningsenlig definition så torde det vara bestämningen av faktorernas värden som man haft i åtanke. Detta är väl riktigt då en sådan bestämning först kan göras efter omfattande empiriska undersökningar. Men man får väl då ta konsekvenserna av detta och efterhand göra utredningar av de exponerades responser för olika speciella besvärsstimuli, t ex bostadsbuller och dålig lukt från sulfatcellulosafabriker. Härigenom skulle man säkerligen så småningom få fram material som man direkt kunde bygga på vid definitionen av "sanitär olägenhet". Beträffande utgångspunkterna för bedömningar av kritiserade förhållanden av sanitär art torde det ej vara förenat med alltför stora svårigheter att bestämma och klart ange dessa.

En annan åtgärd för skapandet av väldefinierade bedömningsnormer är att öka antalet prejudicerande ställningstaganden. Sådana ställningstaganden från regeringsrättens sida förekommer i alltför liten utsträckning och har alltför begränsade generaliseringsmöjligheter för att bedömningsnormen rörande "sanitär olägenhet" inom rimlig tid skall kunna bli väldefinierad. Som ett komplement till de prejudikat som erhålls via regeringsrätten borde man därför låta en grupp bestående av juridisk, medicinsk och beteendevetenskaplig expertis regelbundet göra ställningstaganden om ett antal olika expositionssituationer med utgångspunkt från om "sanitär olägenhet" föreligger eller inte.

SUMMARY

A summary is given of the background to and results of four studies on problems connected with the taking of decisions about the presence of "sanitary nuisance". In Swedish regulations, "sanitary nuisance" stands for such external environmental factors - noise, air pollution etc. - as have an undue deleterious effect on the individual exposed to them. The deleterious effect may act not only on the health but also on the general wellbeing of the individual; only the effect on the general wellbeing is considered in this work.

A major difficulty when attempting to decide whether "sanitary nuisance" is present or not arises out of the circumstance that the decision must be based upon the reactions of those exposed. Not only is it difficult to evaluate the subjective reaction to the factor but this reaction is affected by the individual characteristics of the persons troubled as well as the particular nature of the nuisance.

Two investigations into methodology are reported as well as a study of the effect of sociological factors on the reaction to the nuisance. One of the first-mentioned investigations showed that the result of an enquiry into trouble experiences is affected by whether the respondent was aware of the purpose of the enquiry or not; the other investigation emphasized the importance of an adequate phrasing of questions with regard to the nuisance being studied.

The study of the effect of sociological factors showed that women are more likely to be troubled than men and that individuals with a negative attitude to the source of a nuisance are more troubled than others.

A well-founded and correct decision as to the presence of "sanitary nuisance" presupposes not only a reliable method of evaluating the nuisance and a clear understanding of which reactions are due to the nuisance itself and which is characteristics of the exposed individuals, but also an unambiguous definition of the concept "sanitary nuisance". In the fourth of the studies summarized here, this concept was found not to have been sufficiently well defined: an investigation showed that different administrative bodies relatively often arrived at different decisions when assessing one and the same set of cases.

In conclusion, suggestions are made for measures which would increase the likelihood of correct and well-founded decisions being made as to the presence of "sanitary nuisance".

REFERENSER

1 Ljungman, S. Om skada och olägenhet från grannfastighet. Uppsala 1943.

2 Friberg, L. Sanitär olägenhet. Hygienisk revy, nr 10, 1961.